07/2
December 2007
27. Årgang

PAPYRUS

Ægyptologisk Tidsskrift

Akhenatens kolosser i Karnak

Lise Manniche

Der kan vist ikke herske tvivl om, at de mest bevægende og ekstraordinære skulpturer fra det gamle Ægypten er de kolosser, som Amenhotpe 4./Akhenaten opsatte i sit nye soltempel Gempaaton i det østlige Karnak i den sidste del af de første 5 år af sin regering, inden han ændrede sit navn. Nogle af disse kolosser er ofte publiceret og har været genstand for megen spekulation, der især har drejet sig om æstetik og eventuel dyrkelse af "realisme" hos Amarna-tidens kunstnere. Der er imidlertid en del detaljer omkring omstændighederne ved fundet af disse kolosser, deres sammenhæng og antal samt deres mulige formål, der ikke er almindeligt kendt.[1]

Chevriers arbejde

De første to kolosser blev fundet af M. Pillet i juli 1925. Fundet var, som det undertiden sker, forårsaget af aktiviteter af praktisk art, en slags tidlig "redningsarkæologi", der kom i stand, da antikvitetstjenesten skulle udvide en afvandingskanal nord, øst og syd om Karnak-templet anlagt for at forhindre grundvandet i at trænge op i søjler og murværk. Der findes overhovedet intet publiceret om denne ganske bemærkelsesværdige opdagelse, udelukkende senere henvisninger, der ikke fylder mere end en enkelt linie. Da spaden blev stukket i området øst for Karnak, stødte man på to piller og to kolosser, der viste sig at tilhøre Akhenaten, allerede (men ikke udelukkende)[2] kendt fra grænsesteler og grave i el-Amarna. Statuerne blev sendt til museet i Cairo, og det følgende år overtog den franske ingeniør H. Chevrier ansvaret for det tunge arbejde i Karnak. Området øst for Amons tempel var dels dækket af 1½-2 m jord og grus fra udgravningen af afvandingskanalen samt af årtusinders lag af forskellig brug, primært som gravplads. I de to måneder, der var tilbage af udgravningssæsonen i foråret 1926, tog han sig bl.a. af at udgrave på begge sider af den del af afvandingskanalen, der løb nogenlunde parallelt med Amon-templets østmur. Her fandt han rester af ni sandstenskolosser, som således bragte tallet op på 11 kolosser ialt.

De to kolosser fundet af Pillet kan identificeres som Chevriers nr. 5 og 6, men det er ikke klart, hvordan de lå i forhold til hinanden. De to hoveder, Chevrier omtaler som liggende sammen, må ifølge skitsen på hans plan **[fig. 1]** være nr. 3 og 4; det tredie, der lå 2 m vest herfor, må derfor være hans nr. 2 (om Chevriers først fundne hoved se nedenfor). Chevrier har således logisk nok i første omgang bevæget sig fra øst mod vest, ud fra afvandingskanalen og i retning af Amon-templet. De fire hoveder

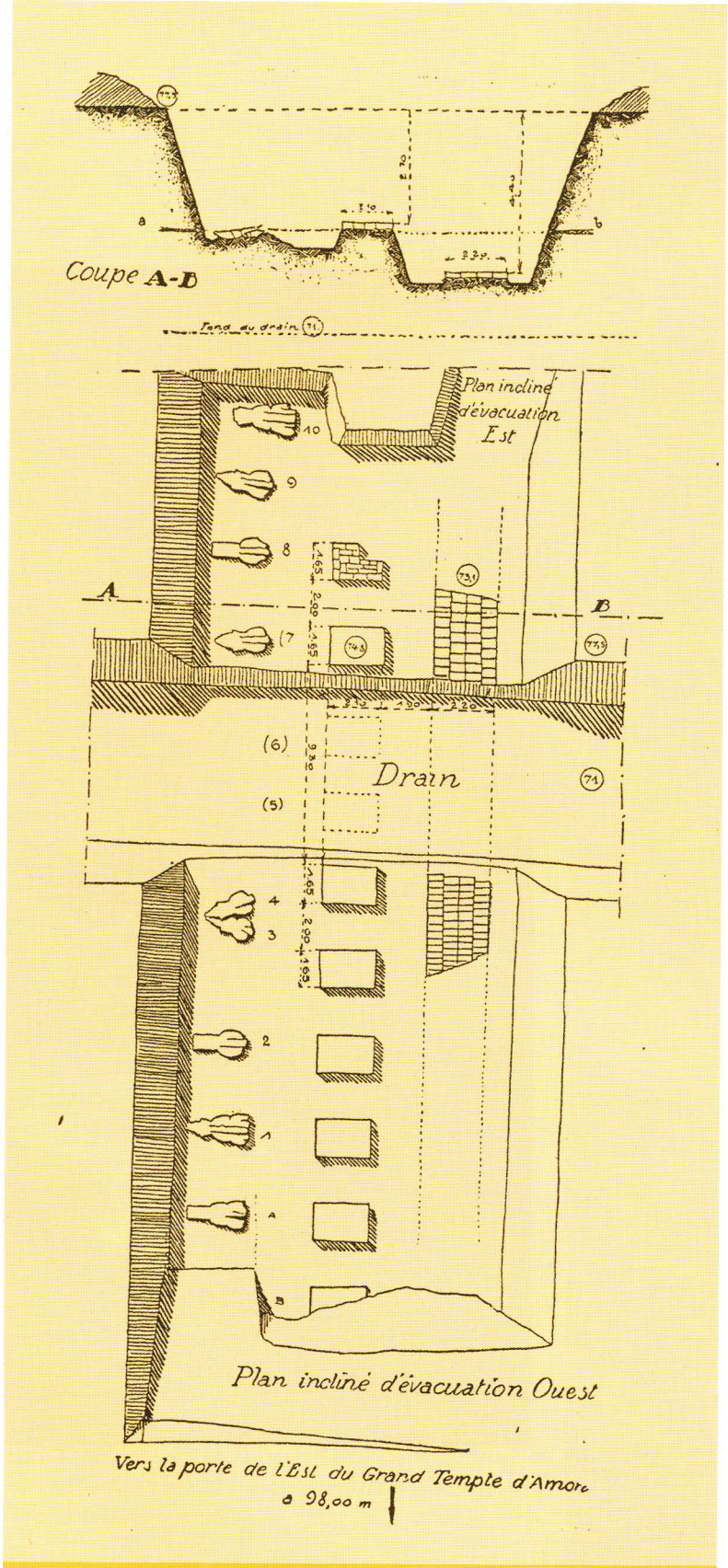

Fig. 1 Plan over Chevriers udgravning i maj 1926 med nummererede statuedele. (*ASAE* 26, 1926, s.123).

øst for kanalen er (uspecificeret) hans nr. 7-10. Der omtales også et enkelt basefragment med fødder. Dette er tilsyneladende det eneste af sin art, der blev fundet. Det ville være umådeligt interessant at kunne måle højden på denne base. Ingen af de foreslåede rekonstruktioner af Akhenatens tempel (se senere) antyder nogen form for base eller podium under kolossernes fødder. Podier ses dog tydeligt på afbildninger af statuer i templet i el-Amarna.[3]

Det er vanskeligt at identificere de af Chevrier fundne kropsdele med dem, der nu findes i museerne. Det er også vigtigt at huske, at de fysiske forhold, som både Chevrier og hans senere kolleger stod overfor, ikke var Akhenatens jomfruelige projekter, men Horemhebs værk. Alt brugbart og bærbart ned til flere meters dybde var blevet totalt destrueret eller fjernet og anvendt som fyld eller fundament i hans og hans efterkommeres byggerier. Området var således gennemboret af Horemhebs søgegrøfter langs alle fundamenterne, og de mindre dele af de sønderlemmede kroppe kan sagtens være flyttet rundt. Det er påfaldende så mange hoveder og ansigter ("masker"), der trods alt blev liggende på stedet i modsætning til hænder og fødder (som måske heller ikke udspecificeres i rapporterne). Det er også usædvanligt, at med to eller tre undtagelser (Cairo JE 55938, Chevriers "første" hovede(?) samt muligvis det, der ses yderst til højre i **fig. 3**) er samtlige næser på kolosserne stort set intakte.

Kolosserne, hugget i sandsten, havde oprindeligt haft de sædvanlige rygpiller, som var blevet slået af, formodentlig til genbrug, da det var reelle stykker sten.[4] De stod med ryggen mod opmurede talatatpiller (af Chevrier misvisende kaldt "sokler"), der selv hvilede på fundamenter af groft tilhuggede talatat. De var lagt i et rektangel på 1,70 x 2,10 m, hvoraf det nederste skifte var tilbage, og sat med med 2 meters mellemrum i en afstand af 1,90 m nord for en mur, hvis talatat-fundament, der begyndte 1,70 m under pillefundamenternes niveau, også blev noteret af Chevrier. Han mente, at det var kolosserne, der havde stået på disse fundamenter (en senere rekonstruktion [**fig. 10**] angiver, at kolosserne stod foran dem, direkte på jorden og uden særskilt fundament). Figurerne var blevet væltet vinkelret på(?) muren,[5] og de var naturligt faldet således, at de lå med ansigtet ned i jorden, hvorved

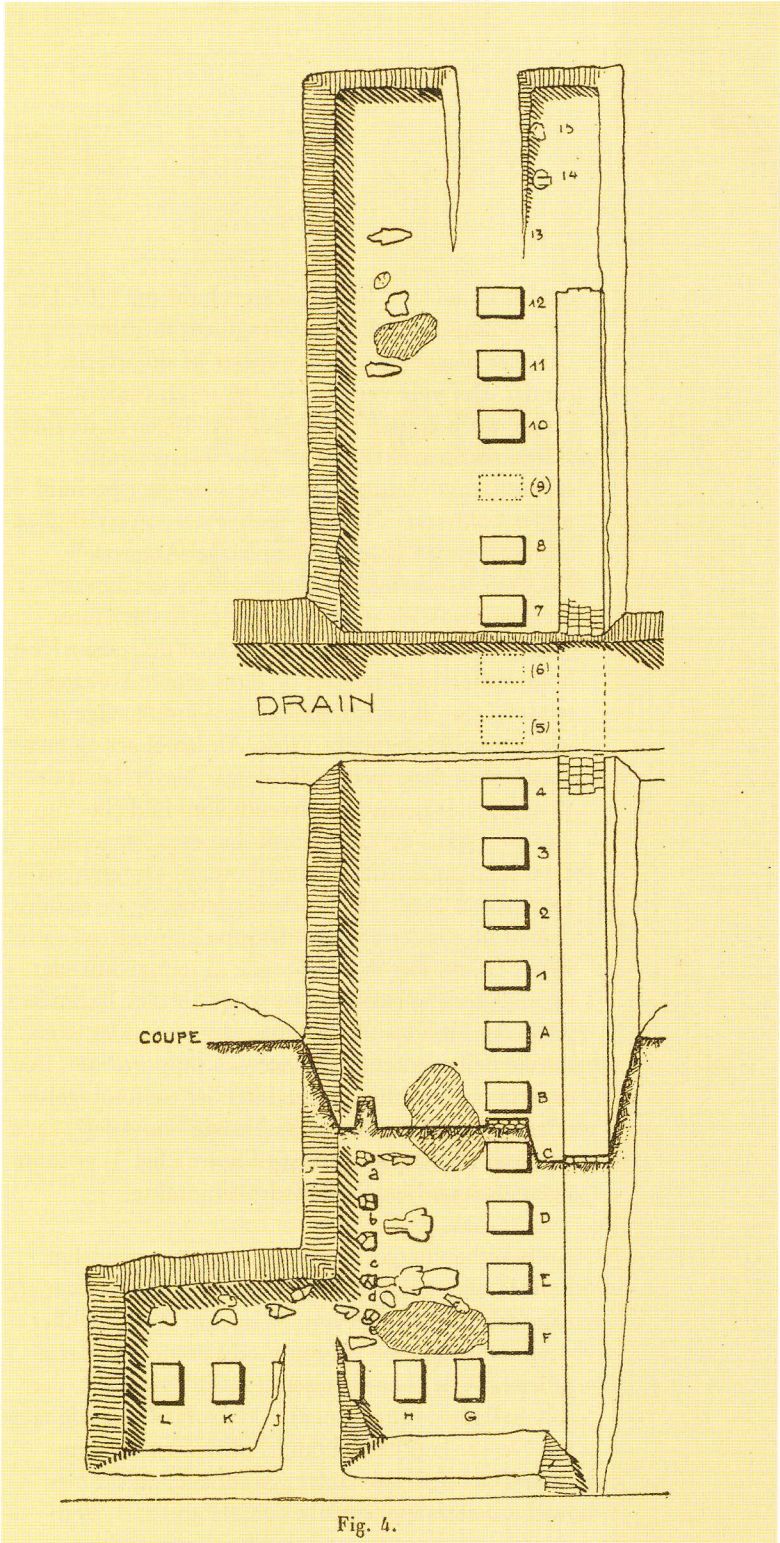

Fig. 2 Plan over området med soklerne ved afslutningen af Chevriers udgravninger i 1928. Her har "soklerne" fået numre. "Soklerne" nr. 5 og 6 og deres kolosser blev fundet af Pillet; nr. 1-4 og 7-12 af Chevrier i 1926; A-L af Chevrier i 1927. Siden fandt han M-P (ikke med på planen) og 13-15. Det skraverede område angiver kanten af udgravningsområdet. Fra *ASAE* 27, 1927, s.144 fig. 4.

Fig. 3 Fotografi af området i 1926*(sic!)*, taget fra en lidt anden vinkel end et lignende, oftere publiceret. Klyngen af kolosser svarer til den, der ses i hjørnet omkring soklerne D-F på Chevriers plan. Til venstre i billedet ses den kolos, der nu står i Luxor-museet. Den er ca. 1½ m høj. Kolosserne ses ikke, som det ofte siges, "in situ" som de blev fundet, da de er blevet rejst op og vendt om. Det er uklart hvad det er for et murværk de står lænet op ad. Det kunne være de sten, Chevrier har markeret a-e (cf. s. 145 i rapporten: tre grupper sten i samme højde, anbragt parallelt med soklerne 120cm højere oppe – samt to fundet senere). Redford i *JARCE* 10, 1973, s. 85 n.41 mener, at det, der ses på billedet, "ligner de ubetydelige klynger af fragmenter, der i begyndelsen syntes vigtige, og som *reis*'en lader ligge på små podier, mens udgravningen fortsætter." I *Der Spiegel* (se n.23) synes der på dette sted at være rekonstrueret offerborde. Fra *Pharaohs of the Sun*, fig. 34.

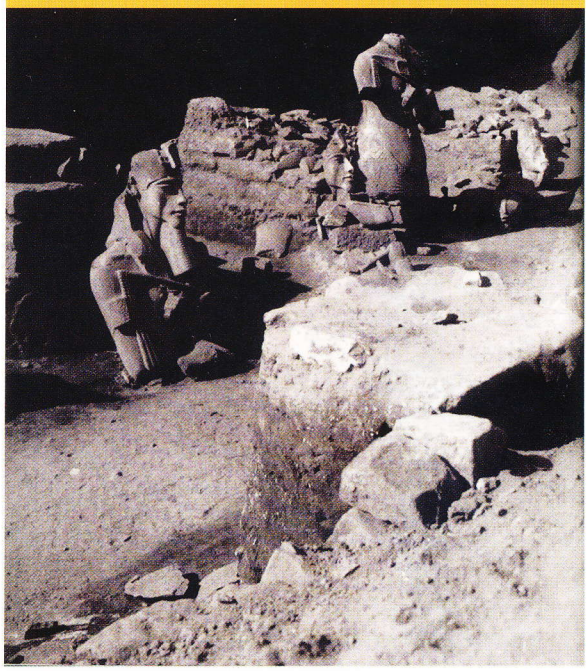

Fig. 4 Et sjældent set fotografi, taget da kong Fuad (med parasollen) blev vist rundt blandt kolosserne af P. Lacau, direktør for antikvitetstjenesten. Det må stamme fra efteråret 1926, da kolosserne synes at stå på samme måde som i Chevriers fotografi, med Luxor-museum-kolossen til højre, denne gang set fra ryggen. Fra det populærvidenskabelige, italienske blad *Pharaon Magazine*, 2. årgang nr. 2, februar 2006, s.82. Det er her også tydeligt at se, hvor rygpillen er blevet slået af.

rygpillen også var let tilgængelig. Dens adskillelse fra kolossen var især gået ud over figurernes ganske spinkle ben; mange hoveder var blevet adskilt fra kroppene, og kronerne fra hovederne. Der lå mange af de afhuggede skærver rundt omkring. En smule højere end der, hvor statuerne var faldet og i niveau med pillefundamenternes underkant, var der spor af det oprindelige gulvniveau med 15 cm sandstensskærver og lersten. Chevrier foreslog efter den første udgravningssæson, at den føromtalte mur enten var facaden til en bygning, eller at der var tale om et peristyl, en gård med piller langs siderne. Dette sidste skulle senere vise sig at være det korrekte. Nummereringen af "soklerne" fra 1-10 er ikke i kronologisk orden, men må være udfærdiget ved publikation af rapporten. Mod syd ("bag denne (føromtalte) mur"), hvor afvandingskanalen var blevet gravet ud, var der tegn på, at en hel bygning var blevet anvendt som stenbrud i senere tid (dette kommer vi ikke til at høre mere om).

Efter sommerferien genoptog Chevrier i november 1926 arbejdet i området.[6] Han gravede stadig på begge sider af afvandingskanalen, men især i den vestlige del, hvor rækken af "kolossokler" (A-L) pludselig drejede i en ret vinkel mod nord **[fig. 2, 3 og 4]** – det som vi nu ved er anlæggets vestmur. Vi er her knap 100 m fra Karnak-templets temenosmur.[7] Ved "sokkel C" lå et kronefragment. Foran "sokkel D" lå den kolos (hoved og torso), der nu er i Luxor-museet (no. 47), let genkendelig fordi dens *nemes*-hovedklæde synes at være ændret **[fig. 5]**.[8] Derpå fulgte en krop skåret over ved bæltestedet og ved halsen[9] og, ved E, et hoved med *nemes* eller *khat*, nu nr. 46 i Luxor-museet; endelig to hoveder, hvoraf det ene hørte til førnævnte krop(?). Det er et fotografi fra denne del af udgravningen, der hyppigst er blevet gengivet, se **fig. 3**. At Chevrier nu stødte på mange skærver blev snart forklaret ved, at "sokkelrækken" nu slog sit knæk mod nord, og adskillige kolosser var faldet oveni hinanden i hjørnet. Ved "sokkel I" lå et hoved med *nemes* eller *khat* med fjer. Yderligere lå der ved K et hovede i tre dele og to brystkasser fra K og L.[10]

I udgravningssæsonen 1928-29 arbejdede Chevrier både i den nordlige og den østlige del, men de hoveder, der blev fundet var med en enkelt undtagelse meget ødelagte.[11] Det er ikke muligt at identificere disse fragmenter. I den vestlige del fandt han imidlertid mund og hage af en stor statue i grå

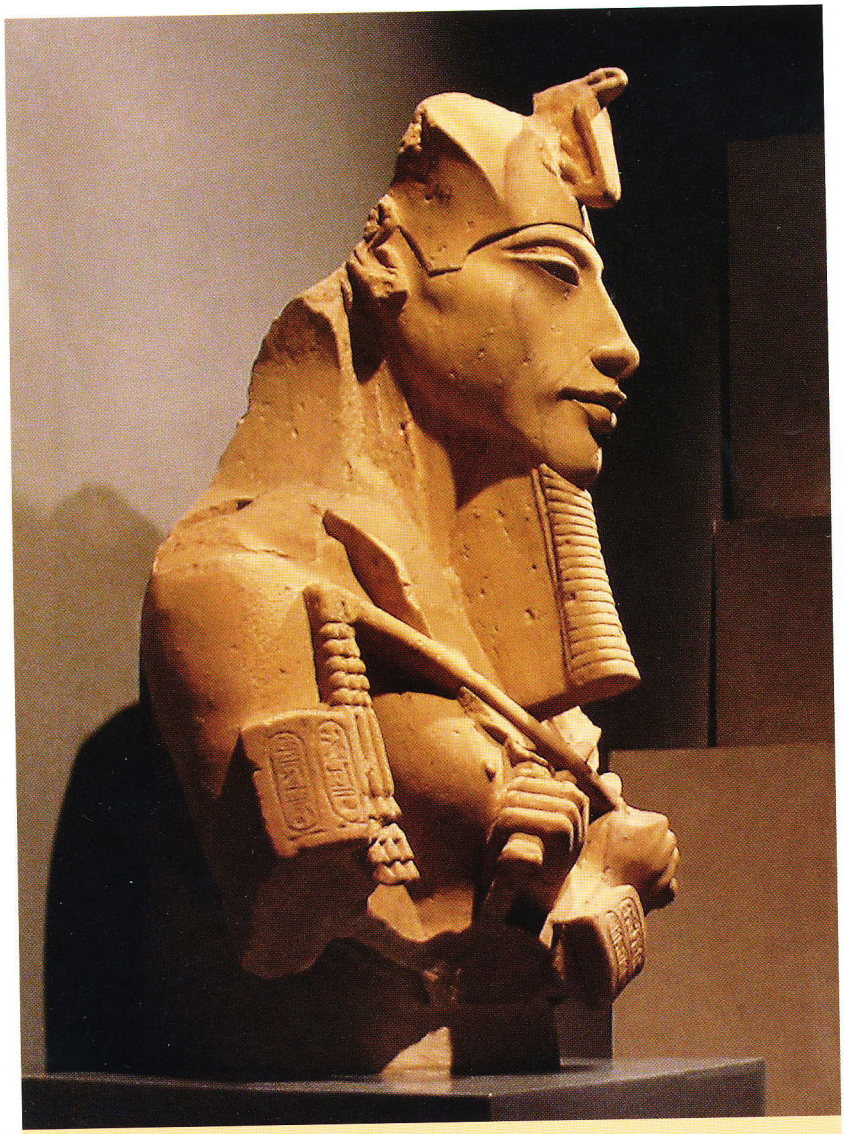

Fig. 5 Hoved og bryst af en kolos nu opsat i Luxor-museet. Allerede Chevrier havde bemærket, at *nemes*-hovedklædet var omhyggeligt trimmet. Det gør den let at kende fra alle de andre kolosser (foto LM 2007).

granit, hvilket ville passe med de fund, der senere skulle blive gjort i denne del af anlægget. I 1929-30[12] blev arbejdet fortsat med et skrabet budget. Da området mod øst endnu ikke var eksproprieret, og i øvrigt ikke havde syntes lovende, gjaldt det atter den syd-nordlige linie af "sokler". Der blev fundet fire nye "sokler" (der formodentlig fik betegnelserne M-P), fire ødelagte hoveder, men fremfor alt den berømte "kønsløse" kolos **[fig. 6]**. Hovedet lå for sig og som det eneste med ansigtet opad. Grundet et teknisk uheld med negativet blev denne statue først offentliggjort med illustration i 1931.[13] Udgravningen fortsatte til der, hvor afvandingskanalen nu løb øst-vest, men allerede 15 m inden var det slut med fund – ikke en "sokkel", ikke et fragment. I alt var der nu afdækket 28 "sokler" og dele af 25 kolosser.

Den følgende sæson lå arbejdet stille, da ekspropriationerne mod øst trak i langdrag, men i 1931-32 blev arbejdet genoptaget i den østlige sektion.[14] Først efter fem dage stødte Chevrier på et stykke af en rygpille (den eneste af sin art, der nævnes i hans rapporter) og dagen efter en velbevaret "maske". Tre dage senere kom dele af et ansigt med næse og mund, og et par dage senere nogle små kartouchefragmenter og endnu en fin "maske". Det var alt, resten var blevet fjernet i oldtiden, men ud fra den måde, ansigterne var faldet på og havde ligget siden da, kunne Chevrier bedømme, hvor "soklerne" havde stået, og at de fulgte den vest-østlige linie. I maj 1933 fortsattes arbejdet mod øst,[15] men kun en enkelt "maske" lå tilbage, hvor der burde have været rester af 7-8 statuer. Da man var nået frem til bebygget område, og da det ville have været dyrt at ekspropriere en hel landsby, måtte Chevrier opgive at finde det sydøstlige hjørne af monumentet. Når vandet var faldet efter oversvømmelsen, og inden jorden var blevet helt tør, kunne han se omridset af de sydøstlige "sokler". Disse markerede han med mursten og cement.

I januar 1936 var der foretaget yderligere ekspropriering, og Chevrier fortsatte i østlig retning, hvor resultatet blev enkelte små skulpturstumper (mave, to underarme, hovedet af en uræus og 10

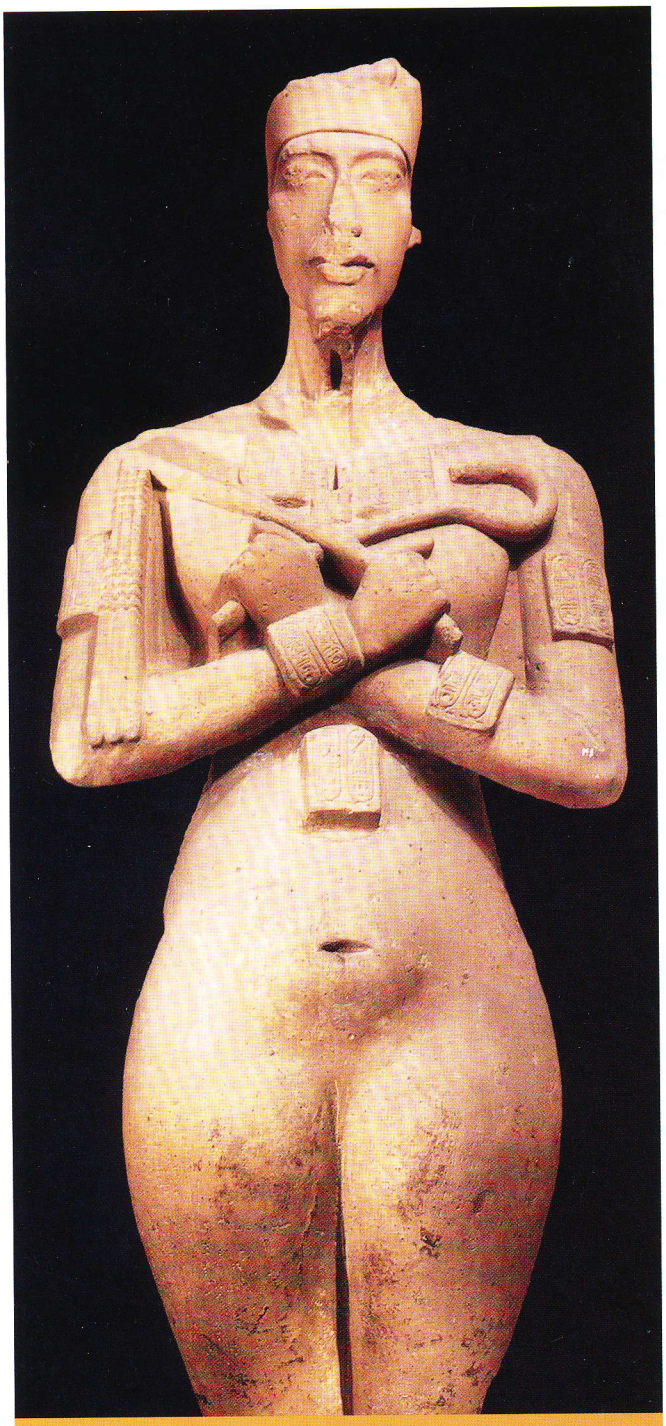

Fig. 6 Den kønsløse kolos i Cairo. Dette var den eneste kolos, der blev fundet med ansigtet opad. Hovedet har været udsat for mere hærværk end på de andre kolosser, og næsen er slået af (ligesom på et af de andre hoveder med dobbeltkronen). Kolossen har haft et kunstigt skæg, der formodentlig har været sat på efter at figuren var hugget færdig – der er stadig spor af huller til de tappe, det var fastgjort med. Fra *Pharaohs of the Sun*, fig. 5.

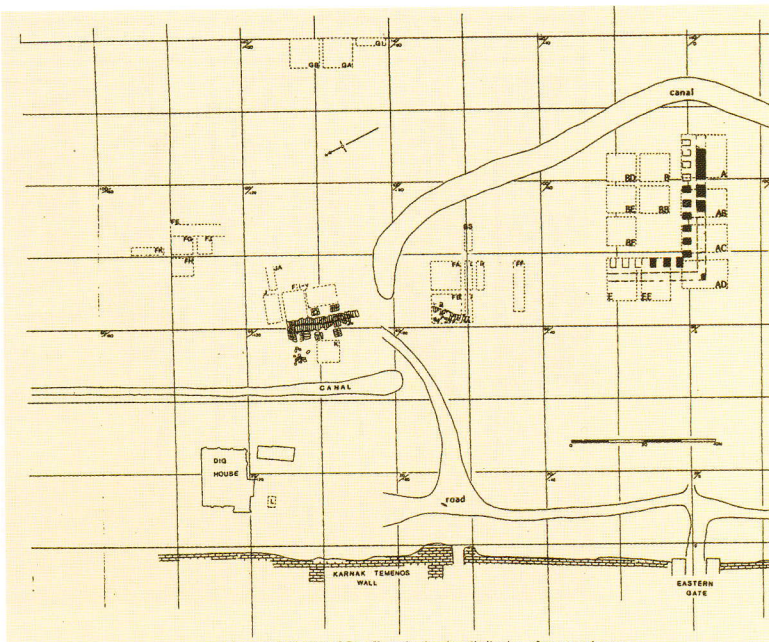

Fig. 7 Plan over Redfords udgravningskoncession med det sydvestlige hjørne af anlægget øverst til højre. Den foreslåede pylon blev fundet ovenfor "dig house", på den vestlige side af den markerede kanal. Fra *JSSEA* 13/4, 1985, s.245 fig. 1.

dage senere en næse og mund), og hvor han samtidig kunne følge muren, men stadig uden at nå frem til et hjørne. Frustreret vendte han sig til den vestlige mur og fortsatte mod nord, hvor han efter fem ugers arbejde ikke havde fundet noget som helst af interesse.[16] Han sluttede en lille meter fra det sted, hvor den vestlige indgang til anlægget blev fundet omkring 40 år senere. I marts 1937 arbejdede Chevrier i 16 dage i området uden at finde noget som helst overhovedet,[17] og derefter fulgte der ikke overraskende en lang pause. I 1952 arbejdede han sporadisk, men det eneste af interesse han fandt var lidt gulvbelægning og to ikke nærmere definerede "søjlebaser" orienteret øst-vest.[18]

Redfords udgravninger

Det blev arkæologer fra Torontos universitet under ledelse af D. B. Redford, der fra 1975-82 skulle komme til nærmere at definere grundplanen til det monument, hvis enorme udstrækning de færreste ville have kunnet forestille sig **[fig. 7]**.[19] Ved at grave sig omkring 3 m ned gennem forskellige lag og ved at følge de søgegrøfter, som Horemhebs folk

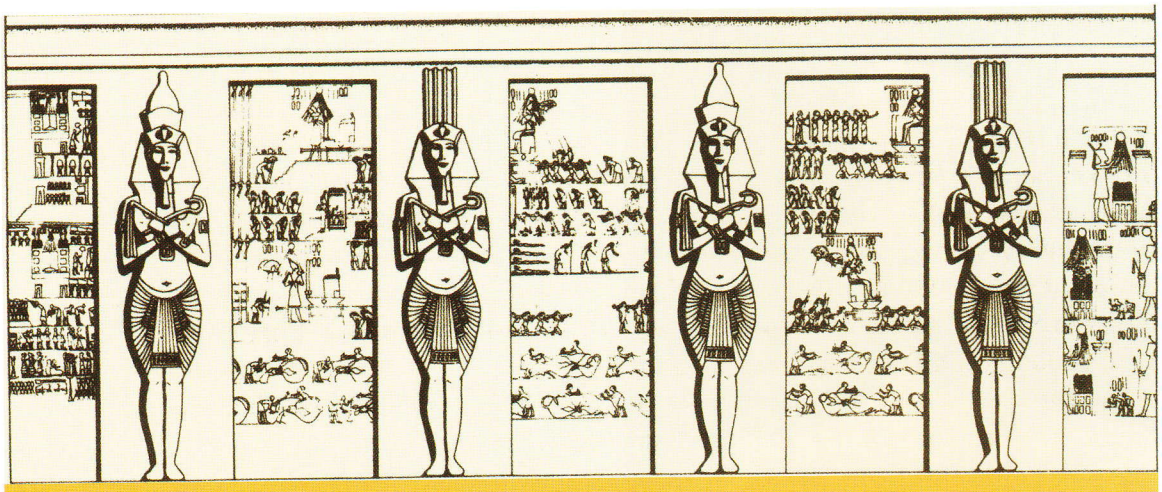

Fig. 8 Rekonstruktion af talatat-mur, piller og kolosser af Akhenaten Temple Project. Fra C. Aldred, *Akhenaten. King of Egypt*, London 1988, fig. 24 s.264, også gengivet og kommenteret af Forbes i *Amarna Letters* 3, 1994, s.51.

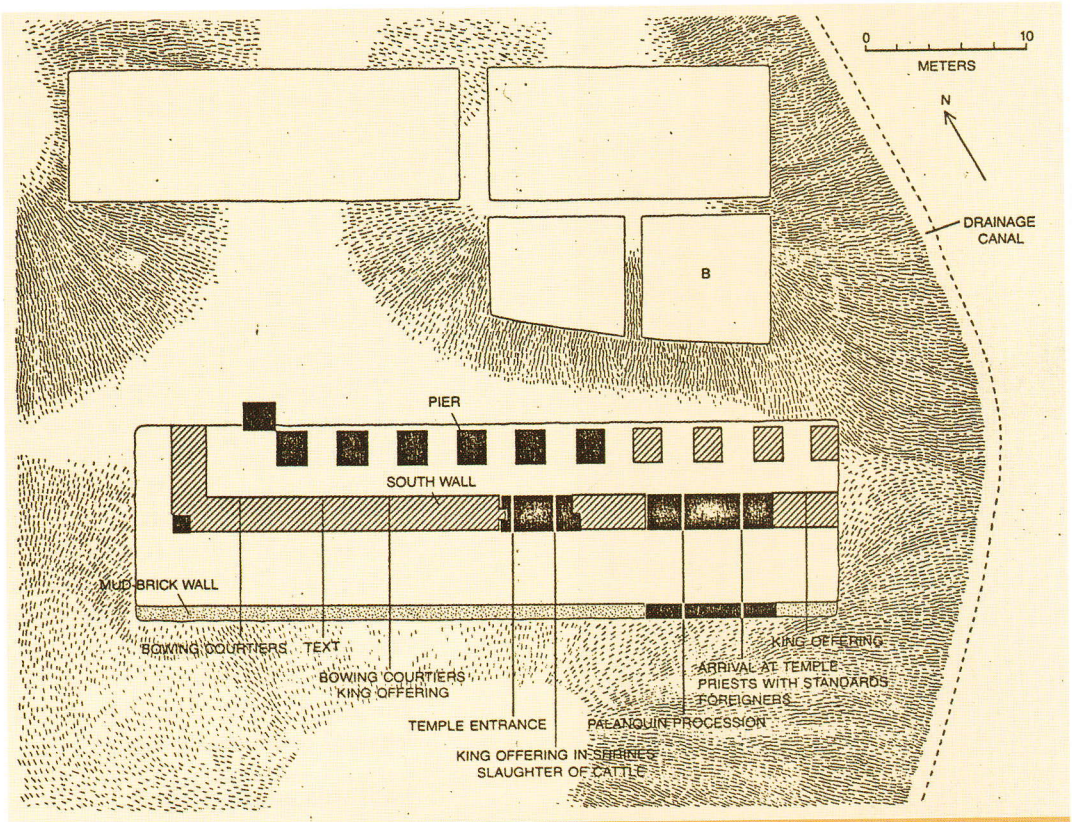

Fig. 9 Redfords plan over anlæggets sydlige mur af talatat med indikation af de afbildede scener. Fra *Scientific American*, vol. 239, no. 6, dec. 1978, fig. s. 106.

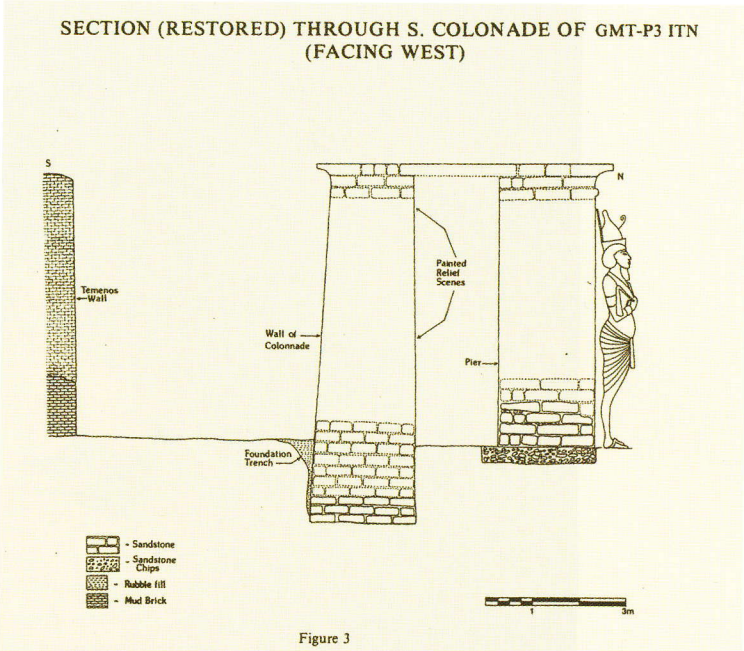

Fig. 10 Rekonstruktion af talatat-mur, pille og kolos set mod vest. Bemærk at muren her er rekonstrueret med let skrånende sider. Dette var ikke usædvanligt i ægyptisk arkitektur, men Akhenatens bygninger havde altid vægge i lod. Fra *JSSEA* 11, 1981, fig. 3.

anvendte, da de skulle demontere Akhenatens monument, kom Redford til den slutning, at der omkring 62 m nord for det sydvestlige hjørne (umiddelbart syd for afvandingskanalen) havde været adgang til bygningen gennem en pylon på 10,60m bredde. På dens vestside var adgangen markeret af to mure af udsmykkede talatat, foran hvilke der løb rækker af mindst 8 sokler på ca. 2,00x1,20m, således at adgangen var 4,15m bred.

På den nordlige side af pylonen var Redford i stand til at følge den syd-nordlige "sokkelrække" yderligere og studere deres originale stand. Soklerne var lagt på sand med sandstensskærver over. Imellem og foran dem var der i 3,30 m bredde lagt et forsænket, 50-70 cm lag sand, hvorpå der formodentlig var lagt en terrasse af sandsten, der løb langs med rækken af piller og statuer. Det samme ville have været tilfældet mod syd (som også Chevrier havde rapporteret). Her nord for indgangen var statuerne imidlertid ikke af sandsten, men af rød og gul kvartsit og rød og sort granit. De var smadret i stumper og stykker. Den største var over legemsstørrelse, men mindre end sandstenskolosserne. At dens rygpille var beskrevet tydede på, at den ikke havde stået op mod en mur eller en pille.[20]

Det nordvestlige hjørne blev stadig ikke nået. Redford ansætter vestmuren til at have været mindst 140 m lang. Nær det, som Redford formoder var nord-vesthjørnet, fandt han to fragmenter af sandstenskolosser[21] og senere en arm med visk,[22] hvoraf han slutter, at den nordlige del af monumentet har svaret til den sydlige. På grundlag af indskrifterne på de talatat, der blev fundet i området, er der ingen tvivl om, at templets navn var Gempaaten. Det står også klart, at udsmykningen på væggen bag kolosserne (indersiden af anlæggets sydmur) drejede sig om *sed*-festen **[fig. 8, 9 og 10]**.[23]

I de senere år er der foretaget yderligere gravearbejder i Akhenatens tempel til afdræning af grundvandet, og Redford forventer ikke at kunne genoptage arbejdet.[24]

Kolossernes nuværende opbevaringssted

Det er vanskeligt at få et komplet overblik over, hvor alle kolosdelene nu befinder sig.[25] Ikke alle inventarnumrene er tilgængelige. Ialt tolv hoveder, nogle med dele af kroppen, tilhører Cairo-museet: to næsten komplette, men uden underben (JE 49529*(1)* og JE 55938*(12)*); tre hoveder med brystparti (29.5.49.1*(5)*, JE 49528*(4)* og JE 98915*(7)*); et hoved med høje fjer (JE 98894*(8)*) samt formodentlig seks andre. Yderligere tre hoveder vil blive udstillet i det nye museum i Fustat,[26] og et er for nylig flyttet til det nye museum i Alexandria*(2)* **[forsiden]**.[27] Dele af tre kolosser er udstillet i Luxor-mu-

Fig. 11 Kolosfragment i Fitzwilliam Museum, Cambridge (foto LM 2007).

seet (to hoveder (Luxor 46*(6)* og 53*(3)*) og en torso med hovede 47*(12)* [**fig.** 5]). Seks hoveder opbevares efter sigende i Luxor-museets magasiner. En torso med hovede blev skænket til Louvre som tak for landets store indsats under Unesco-kampagnen for at redde de nubiske templer (E 27112).[28] Et underansigt er i München (ÄS 6290) og et andet i Fitzwilliam Museum, Cambridge (EGA 4516.1943) [**fig. 11**].[29]

Hvem forestiller kolosserne?

Det er ikke stedet her at gå ind på de mange, forskelligartede vurderinger af kolosserne, der er blevet fremsat, siden de først blev fundet, for de bibringer ikke i sig selv egentlig ny viden. Det rækker med et citat fra det danske katalog til udstillingen på Louisiana: "Der er blevet skrevet så meget om Amarnatiden og på så mange forskellige planer, at det ofte er umuligt at adskille kendsgerninger fra fri fantasi

Flere af hovederne har været på rejse til udstillinger i udlandet:

"Toutankhamon et son temps" 1967: Cairo 29.5.49.1 (kat. nr. 3)

"Akhenaten og Nefertiti": Tyskland, Danmark m.fl. 1976: Luxor 46, Cairo 29.5.49.1 (kat. nr. 8 og 9)

"Royal Women of Amarna" New York 1996-97: München ÄS 6290 (kat. nr. 29)

"Pharaohs of the Sun" 2000/2001: Cairo JE 98894, Cairo JE 98915, München ÄS 6290 (kat. nr. 22, 23 og 24)

"Tutankhamon. The Golden Beyond" Basel 2004: Cairo JE 98894 (kat. nr. 42)

"Tutankhamun and the Golden Age of the Pharaohs" London 2007-08: Cairo JE 98894

eller, fra et videnskabeligt synspunkt, at skelne mellem hvad der bygger på uomtvistelige kendsgerninger, hvad der har rod i en fornuftig hensyntagen til hvad der ligger indenfor mulighedernes grænse, og hvad der blot afspejler hævdvundne antagelser, som der faktisk ikke er skyggen af bevis for. Til de sidstnævnte hører mange af de mest yndede fantasier om Akhenaten selv, hans påståede fysiske skavanker, hans formodede psykologi, hans såkaldt "monoteistiske" idealer og hans idylliske ægteskab og familieliv. Der er faktisk kun få seriøse videnskabsmænd, der nu vil holde fast ved, at de stiliserede og overdrevne fremstillinger af Akhenatens fysiske fremtoning giver et billede af, hvordan han i virkeligheden så ud..."[30]

Kunst er kommunikation, og de mere seriøse diskussioner har prøvet at gennemskue, hvad det var for et budskab Akhenaten ønskede at kommunikere gennem disse skulpturer. I hans univers var solskiven Aton skaberguden, ligesom Ra havde været det siden tidernes morgen. En skabergud, der ifølge sagens natur er alene i verden, rummer både det mandlige og det kvindelige i sin person, og det er udskillelsen af disse to grundelementer, der udgør skabelsen. I og med at Akhenaten var gudens billede på jorden, var det logisk at give ham de samme egenskaber, og endda gøre dem fuldt synlige. Da kongen rent fysisk var hankøn, var det derfor det kvindelige, der måtte uddybes i de officielle fremstillinger af ham, og det blev gjort ved at understrege brysterne og hvælvet mave og lår, samtidig med at hele hoftepartiet blev tilpasset en moden kvindes anatomi. Gudens kartoucher står prentet på kongens krop for at understrege tilhørsforholdet/identiteten.

En af de sidst fundne kolosser har vist sig at være den mest kontroversielle, i og med at den viser personen enten nøgen eller med en tætsluttende klædning og uden antydning af kønsorganer [**fig. 6**]. Man kunne argumentere for, at det er at drive det kvindelige element i gudens krop ud i det ekstreme. Men der er en anden løsning, der er betydeligt mere tilfredsstillende. I 1977 fremsatte J. R. Harris teorien om, at den "kønsløse" kolos simpelthen kunne forestille Nefertiti. Snarere end at være baseret på anatomiske studier var det en logisk følge af hans tidligere undersøgelser af dette kongepars ligestilling, således som det mere end antydes i både større og mindre genstande.[31] Der ville derfor ikke være noget formelt til hinder for, at kolossen kunne være dronningens.

Harris gør i sin artikel yderligere opmærksom på (s.6-7), at kolossen er en ud af fire, der bærer en krone, der sidder direkte på hovedet, hvor de øvrige

Kolosserne bærer udover kunstigt skæg mindst fire forskellige kombinationer af kroner (nogle er upublicerede eller ødelagte) – alle med uræus-slange:

nemes-hovedklæde + dobbeltkrone (3 stk)

khat-hovedklæde + dobbeltkrone (2 stk)

nemes-hovedklæde + Shu-fjer 3 stk publicerede samt 1 omtalt af Chevrier

dobbeltkrone uden *khat/nemes* (kun den nedreægyptiske del synes bevaret) (4 stk)

Derudover findes en kolos, hvor hovedklædet er delvis hugget væk [**fig. 5**]

enten har et *nemes*-klæde eller det mere poseformede *khat*-klæde under det, der er stablet ovenpå. Den anden er kolossen i Louvre, og de to sidste er måske stadig i Karnak eller Luxor.[32] Det vil sige, at mindst fire ud af de registrerede omkring 25 kolosser kunne have forestillet Nefertiti i stedet for Akhenaten.[33] På kolossen i Louvre er der spor af farve tilbage. Den "røde" krone har været gul, hvilket svarer til det, der ses på visse talatat. Kolossen har muligvis haft guldbelægning ovenpå. Også kroppen synes at bevare rester af gult,[34] hvilket sædvanligvis signalerer en kvinde.

Kolossernes betydning

Kolossernes kroner kunne måske give en antydning af deres egentlige formål.[35] Fire eksempler viser høje fjer, der signalerer Shu, den første af solgudens skabninger. På talatat-blokke er der ikke fundet eksempler på kongen med denne hovedprydelse, men udsmykningen på en af balustraderne fra Amarna viser Nefertiti, der ofrer en på hug siddende, kongelig figur med *khat* og de fire Shu-fjer på hovedet **[fig. 12]**. I andre genstande spilles der som ovenfor nævnt ganske tydeligt på kongeparrets status som henholdvis Shu og Tefenet, de to første skabninger, Ra-Atum avlede.[36] Kartoucherne på kolossernes krop synes at antyde en identitet med selve skaberguden, og i så tilfælde kunne man nu fortolke den samlede gruppe af kolosser som solguden Ra-Harakhtys (Atons) forskellige fremtrædelsesformer. Kolosserne ville dermed manifestere ikke blot solens aldre (som i anden sammenhæng og på en anden tid klart differentieres som skarabæ, falkehovedet og vædder-hovedet gud), men også inkludere det *frugtbare stadium*, der går forud for tilsynekomsten om morgenen. Dette kunne passende gengives i Nefertitis kvindelige, fødedygtige person.[37] De to kongelige hovedklæder synes generelt at understrege en tilknytning til solguden og signalerer samtidig regenerering og foryngelse. *Khat*-hovedklædet kan referere til den natlige side af solens cyklus.[38]

Hvor den *unge sol* tidligere havde været fremstillet som en skarabæ, kunne den nu være repræsente-

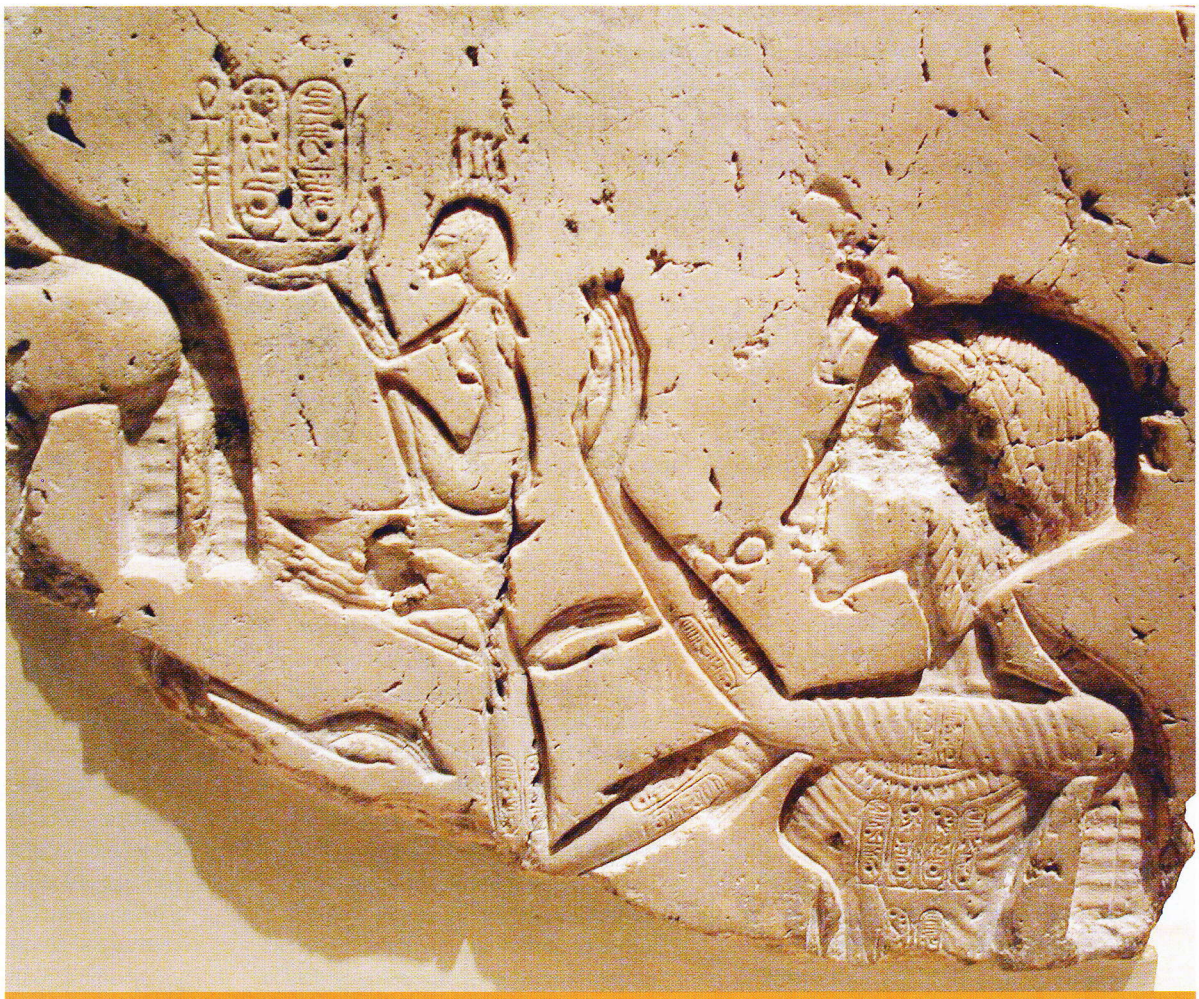

Fig. 12 Nefertiti ofrer en figur af Akhenaten med Shu-fjer. The Brooklyn Museum. Foto LM 2004.

ret ved Shu,[39] og den *aldrende solgud*, tidligere i Ra-Atums skikkelse, kunne ses i de kolosser, der bærer *nemes* og dobbeltkronen – et af Atums attributter (omend normalt uden uræus).

Grundet de mangelfulde oplysninger i Chevriers rapporter og vanskeligheden ved at identificere de omtalte kolosser er det ikke muligt at rekonstruere, hvor de hver især har stået og dermed undersøge deres indbyrdes rækkefølge. Det vides heller ikke, hvor langt mod øst, anlægget har strakt sig og dermed hvor mange kolosser, der reelt har været tale om. Eftersom ægypterne altid var meget omhyggelige med orienteringen af bygninger, skulptur og anden udsmykning, der havde et selv nok så diffust, geografisk indhold, ville man naturligt forvente at finde de natlige, svangre kolosser mod vest. Det er da også i den vestlige del af anlægget, at i hvert fald den "kønsløse" kolos og de to hoveder i Karnak(?) er fundet. Den kolos, der nu er i Luxor-museet (nr. 47 – hoved og brystregion [**fig. 5**]), blev fundet ved sokkel D i den vestlige ende. Allerede Chevrier bemærkede, at de to flapper i *nemes*-hovedklædet var blevet hugget om og "betragteligt formindsket". Han inkluderer en skitse af resultatet.[40] Den adskiller sig noget fra de publicerede fotografier.[41] Det er fristende at foreslå, at *nemes*-hovedklædet (sandsynligvis med dobbeltkronen ovenpå) er blevet forsøgt hugget væk for at få en figur, der har dobbeltkronen direkte på hovedet ligesom de ovennævnte fire kolosser. Da ansigtstrækkene i mange tilfælde (også i relief) er ens for kongen og dronningen; da begge viser stort set samme størrelse bryster; og da skægget

under alle omstændigheder er tænkt som et kunstigt skæg, ville dette ikke have haft den ringeste betydning.[42] De rester af flapperne, der er tilbage (blev arbejdet afbrudt?), vil ikke have været særligt iøjnefaldende set nedefra. Det eneste, der ville forstyrre billedet, ville være det resterende, smalle stykke sten på hver side af kind og hage.

Da det ikke er muligt at fastslå monumentet i dets fulde udstrækning, er det også utopisk at forfølge denne tanke og spekulere over, om de mindst tre kolosser med fjer, der blev fundet i og omkring afvandingskanalen og som refererer til Shu, eventuelt kunne placeres midt i rækken (=midt på dagen) eller ved den østlige ende (=ved dens begyndelse). Man kunne teoretisk også forestille sig en mere symmetrisk opsætning af kolosserne, selv om man i mange tilfælde vil bemærke, at ægypterne synes at have haft et udtrykt ønske om at undgå præcis symmetri både i kunst og arkitektur.

Akhenaten så solen som en skive. Han havde ingen mulighed for at vide, at den er en kugle.[43] Når de ægyptiske kunstnere anbragte solen på hovedet af en skulptur af for eksempel en bavian, var det netop som en skive. Med en enkelt mulig undtagelse findes der kun todimensionelle fremstillinger af Aton (relief, maleri, indlæg). Undtagelsen er en usædvanlig statue af en guddom med menneskekrop og en skive sat direkte på overkanten af figurens brystkasse, således at skiven stod frem i højt relief på baggrund

Noter

* Forfatteren er J. R. Harris tak skyldig for kommentarer og forskellige referencer til denne artikel.

1 Da denne artikel var under udarbejdning, udkom der netop en nyttig artikel af R. Partridge i bladet *Ancient Egypt* 8/1, aug.-sept. 2007, s.30-6. Her afbildes tolv af hovederne (med nye eller ikke tidligere sete fotografier), og der gives oplysninger om, hvor yderligere ti kendte befinder sig. Den sobre tekst antyder korrekt, men kort, muligheden af en identificering af statuerne med Atum, Shu og Tefenet. (Tak til Tine Bagh for denne henvisning).

2 I den såkaldte cachette i Karnak var allerede fra 1906 fundet skulptur fra Akhenatens tid, se Legrain i *ASAE* 7, 1907, s.228-31: en bavian; (B) en sfinks; (C) 10 "karyatider", statuetter, der stod foran sfinxer (se rekonstruktion i *BSFE* 107, 1986, s.21. En figur var med på Amarna-udstillingen på Louisiana-museet (*Louisiana Revy*, 17. årgang nr. 1, oktober 1976, kat. nr. 59, jf. farvefoto i Gutenberghus årsskrift 1976, s. 15); (D) en guldring med Nefertitis navn, (E) en statuette af kongen, (F) en ikke-kongelig granitstatue med en interessant tekst; og ikke mindst (A) et 45 cm højt hovede af "kongen" (se dog nedenfor) i sandsten (CGC 42089).

3 Huyas grav: N. de G. Davies, *The Rock Tombs of El Amarna* III, London 1905, pl. X.

4 På det eneste publicerede fotografi af kolosser set bagfra (cf. fig. 4) synes rygpillen at have været relativt smal (og ikke "enorm", som Chevrier foreslår).

5 Chevrier beskriver det som 'perpendiculairement à la direction du mur', hvilket forekommer noget uklart? Desroches Noblecourt (se n.28, *Mon. Piot* s.11) omformulerer det som 'perpendiculairement aux arasements du mur', altså vinkelret på murfundamenterne. Chevriers rapporter er yderst summariske, og det kan være direkte vildledende at vende hvert enkelt ord i dem.

6 *ASAE* 27, 1927, s.143-7.7 Redford i *JARCE* 14, 1977, s.9: afvandingskanalen ligger 124 m fra Nektanebos port i Karnaktemplets østmur.

8 A. el-Shahawy og F. Atiya, *Luxor Museum*, Cairo 2005, s.128-9 med farvefoto.

9 Formodentlig = *Mon. Piot* fig. 26.

10 *ASAE* 27, 1927, s.146 omtaler Chevrier fundet af kolosdele benævnt 11-15, hvilket er betegnelsen for de piller, de stod foran, jf. planen. Henvisningen må være til fundene fra den forrige sæson?

11 *ASAE* 29, 1929, s.144-5.

12 *ASAE* 30, 1930, s.168-9.

13 *ASAE* 31, 1931, pl. IV, jf. s.97.

14 *ASAE* 32, 1932, s.112.

15 *ASAE* 33, 1933, s.176-7 m. pl. IV.

16 *ASAE* 36, 1936, s.141-3.

17 *ASAE* 37, 1937, s.193.

18 *ASAE* 53, 1953, s.12 med pl. VIII B.

19 *JARCE* 10, 1973, s.77-94; *JARCE* 14, 1977, s.9-32; *JSSEA* 11, 1981, s.243-62.

20 *JSSEA* 13/4, 1985, s.222.

21 *JSSEA* 11, 1981, s. 260.

22 *JSSEA* 13/4, 1985, s.210. Stenarten oplyses ganske vist ikke, men den omtales som del af en kolossalstatue.

23 Nyt rekonstruktionsforslag på basis af oplysninger fra C. Loeben i *Der Spiegel* 17, 1999, fig. s. 193 inkluderer andre dele af monumentet, men kolossernes position svarer til det, der blev foreslået af Redford.

24 Oplysninger fra foredrag i Cambridge 16. oktober 2004.

25 Ang. nogle af hovederne se n. 1. De numre, der her angives i kursiv, svarer til numrene i den omtalte artikel.

26 Bygningen af The National Museum of Egyptian Civilisation nær Citadellet er allerede påbegyndt, og museet ventes at stå færdigt i 2008/9.

27 Alexandria National Museum i Fouad Street blev indviet 31. december 2003. Det har til huse i en stor villa i italiensk stil og rummer ikke tidligere udstillede genstande fra faraonisk til islamisk tid. Hjemmesiden www.touregypt.net/featurestories/alexandrianationalmuseum viser endda et billede af hovedet.

28 C. Desroches Noblecourt, 'Un buste monumental d'Aménophis IV. Don prestigieux de l'Égypte à la France', *Revue*

af en (nu stort set ødelagt) rygplade.[44] Læser man hele figuren som en rebus, lyder den *sḫm ʿnḫ ỉtn*, "Atens levende billede". Hvis vi imidlertid med et fortilfælde i den omtalte statue også fortolker kolosserne som et nyt bud på afbildninger af Akhenatens solgud, står vi rent faktisk over for yderligere gengivelser af den i tre dimensioner. I dette format har der vist sig en mulighed for at skelne mellem de forskellige faser af dens liv. Dette var ikke en udfordring, der blev taget op ved todimensionelle afbildninger af skiven.

du Louvre IV-V, 1972, s.1-12; id. 'La statue colossale fragmentaire d'Aménophis IV offerte par l'Égypte à la France' i *Monuments et mémoires. Fondation Piot* 59, 1974, s.1-44.

29 To fragmenter med "næse og mund" omtales af Chevrier: *ASAE* 32, 1932, s.112 (fundet 1931-2) og *ASAE* 36, 1936, s.142 (fundet 30. januar 1936), men det er umuligt at skelne de to fragmenter fra hinanden. Tak til Dr Helen Strudwick, Fitzwilliam Museum, for oplysninger om fragmentet i denne samling.

30 J. R. Harris og L. Manniche, 'Amarnatiden i nyt lys', *Louisiana Revy*, 17. årgang nr. 1, oktober 1976, s. 9. En interessant analytisk beskrivelse af Do. Arnold kan læses i *Royal Women..*, s.17.

31 'Akhenaten or Nefertiti?', *Acta Orientalia* 38, 1977, s.5-10.

32 Den ene kan ses i Chevriers fotografi (vores fig. 3) yderst til højre og blev yderligere skitseret af Chevrier i *ASAE* 27, 1927, fig. 6. Den sidste er afbildet i *Mon. Piot.*, fig. 33.

33 C. Desroches Noblecourt havde også foreslået, at kolosser med dobbeltkronen sat direkte på hovedet kunne høre til "kønsløse" kolosser. Hun foretrak dog at fortolke dem som en usædvanlig demonstration af, at Osiris-legenden og især den del, der drejede sig om hans manglende lem, langt fra blev ignoreret af Akhenaten (*Mon. Piot* s.39-44). – Det i n. 2 nævnte sandstenshovede viser snarere en dronning (Harris, 'Akhenaten...', s.8) og hører muligvis til en anden gruppe skulptur. Hovedet var udstillet i New York (også betegnet som Nefertiti) 1996-97: Arnold, *op. cit.*, fig. 2 (kat. nr. 41).

34 Noblecourt i *Revue du Louvre* s.2 n.6.

35 På et tidligt tidspunkt i sit udgravningsarbejde stiller Redford spørgsmålet, om gården, som kolosserne udsmykkede, kunne være kulissen til ceremonierne omkring *sed*-festen (*JARCE* 10, 1973, s.86). Udsmykningen bag kolosserne har ganske rigtigt vist sig at rumme scener fra denne begivenhed.

36 Mest tydeligt i Glyptotekets lille fajanceknop: J. R. Harris, 'Et nyt bevis på kongeparrets ligestilling i Amarna-tiden', *Meddelelser fra Ny Carlsberg Glyptotek*, 33. årg. 1976, s.78-84; M. Jørgensen, *Ægyptisk kunst fra Amarnaperioden*, 2005, kat. nr. 16.

37 Harris, 'Akhenaten...', s.10.

38 K. Goebs, 'Crowns' i *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*, 2001, I, s.322-326, især s.324.

39 Harris og Manniche, s.10.

40 *ASAE* 27, 1927, s.145, fig. 5.

41 *Mon. Piot*, fig. 23 s.30; el-Shahawy og Atiya, *Luxor Museum*, s.128-9.

42 Om ligheden mellem de to se også Arnold, *op. cit.*, s.17-8.

43 Se ikke desto mindre Vandersleyens betragtninger i 'Amarnismes: le "disque" d'Aton, le "roi" asexué' i *CdE* 19, 1984, s.5-13.

44 R. S. Bianchi, 'New light on the Aton' i *GM* 114, 1990, s.35-40 og fig. 1. Se endvidere E. Cruz-Uribe i *GM* 126, 1992, s.29-32, der ønsker at inkludere en henvisning til måneskiven (s.31:'... the unadorned sun-disk for the head reflects an ambivalent understanding of the nature of the physical disk. The dogma would seem to allow the disk to be viewed either as the sun who brings life to the world during the day, or as the moon, reflecting the Osirian aspects of night.' Bianchi daterer figuren til inden Akhenatens år 3, Cruz-Uribe til tidligere end den sidste del af Amarnatiden.

45 R. Hari går så vidt som til at fortolke alle kolosserne som osirianske, i en sådan grad at kongen selv skulle have været ansvarlig for at omstyrte dem, da kulten og dens ikonografi udviklede sig (*New Kingdom Amarna Period*, Leiden 1985, s.10-12).

0
27. ÅRGANG

Akhenatens kolosser i Karnak
Lise Manniche

Hatshepsuts mumie og historien om en løs tand
Kim Ryholt

Historieforvrængning
J. R. Harris

Med en dansk forfatter i Ægypten
Torben Holm-Rasmussen

Myter og musik
Paul John Frandsen